

'De Hindu Kush blijft een reusachtige barrière'

Ook de moderne wereld heeft geografische grenzen

Geopolitiek gold lang als ouderwets stratego, dat sinds de Tweede Wereldoorlog in een kwade reuk stond. 'Natuurlijke grenzen' zouden op den duur wegsmelten voor de krachten van economische groei en globalisering. Maar zo gemakkelijk gaat dat toch niet en niet iedereen gelooft erin.

Kees Homan

Toen een journalist de Britse premier Macmillan in de jaren '60 eens vroeg waar hij zich het meest zorgen over maakte, antwoordde hij: 'Events, dear boy, events.' Een recent voorbeeld van wat hij bedoelde, is de agressieve Russische overname van de Krim, die voor het Westen plotseling een nieuwe geopolitieke realiteit heeft geschapen. Kortom, alle redenen om het fenomeen 'geopoli-

tiel' aan een nadere beschouwing te onderwerpen, gevolgd door de rol hiervan in Oekraïne. In de media is de laatste tijd voortdurend het begrip geopolitiek gebruikt, zonder precies te vermelden wat er mee bedoeld wordt. Het woordenboek Van Dale omschrijft het als 'wetenschap van de invloed van de aardrijkskundige gesteldheid op staatkundige vraagstukken.' Vanuit deze invalshoek spelen geografie en politiek een centrale rol, zoals in het navolgende zal blijken.

Het is de Amerikaanse geopolitieke analist Robert D. Kaplan die met zijn boek enkele jaren geleden de discussie over geopolitiek nieuw leven inblies. Hij vindt dat het realisme in de internationale politiek een beter begrip vereist van geografie. Geografie is volgens Kaplan een van de basisfactoren die de gebeurtenissen op het politieke wereldtoneel bepalen. Hij beroept zich onder meer op de geschriften van de Amerikaanse admiraal Alfred Thayer Mahan, die dominantie ter zee in economisch en militair opzicht superieur achtte. Hij voorspelde aan het eind van de 19e eeuw dat een zeemacht de wereld zou gaan beheersen. Maar Kaplan voert ook de Britse geograaf Halford J. Mackinder op, die aan het begin van de 20e eeuw beweerde dat juist controle over bepaalde gebieden uiteindelijk tot wereldmacht zou lei-

den. Hij meende dat beheersing van het 'Hartland', waarmee hij het Euraziatische continent bedoelde, tot macht over de gehele wereld zou leiden.

HOBBSIAANSE WERELD

Het geloof dat globalisering geografische verschillen minder belangrijk maakt, heeft politici volgens Kaplan het gewicht ervan doen vergeten, terwijl volgens hem globalisering de relevantie van geografie juist heeft vergroot. Zo merkt hij op: 'Zelfs al kunnen we satellieten naar het uiteinde van ons zonnestelsel sturen en zelfs al kennen de financiële markten en cyberspace geen grenzen, de Hindu Kush blijft een reusachtige barrière.'

Massacommunicatie en economische integratie hebben volgens hem veel staten verzwakt, met een Hobbesiaanse wereld van kleine, lasti-

ge regio's als resultaat. Kaplan pleit voor 'geopolitieke verbeeldingskracht' met zijn negentiende-eeuwse kijk op geografie, die rekening houdt met het landschap, bevolkingsgroepen, natuurlijke rijkdommen en infrastructuur zoals spoorlijnen, scheepsroutes en havens. Hij beschouwt geografie in feite als het DNA van een land, dat dient als algemeen verklarend kader voor internationale betrekkingen. Kaplan is ervan overtuigd dat de plek van een land op de wereldkaart belangrijker is dan zijn staatsleer. Maar hij erkent ook dat de toekomst niet onwrikbaar vast ligt door geografie, want ook historische, demografische en economische factoren spelen mee. Daarnaast is er natuurlijk de niet geringe invloed van menselijke beslissingen.

Lang was geopolitiek echter een besmet begrip. Dat kwam doordat het Duitsland van de jaren dertig van de vorige enthousiast de ideeën omarmde van de politieke darwinist Karl Haushofer. Deze Haushofer beschouwde de staat als een levend organisme dat moest groeien om te overleven. Als Duitsland eerst Oost-Europa en vervolgens het Russisch grondgebied zou beheersen, zou het een strategisch gebied controleren dat aan vijandelijke zeemogendheden kon worden ontzegd. Zo 'legitimeerden' Haushofers opvattingen min of meer de Duitse wens om te breken met de restrictieve bepalingen van het Verdrag van Versailles die moesten voorkomen dat Duitsland weer een grote mogendheid zou worden. Het eind van dat lied was dat na de Tweede Wereldoorlog elke

geopolitieke gedachte tientallen jaren lang taboe was.

LOTSBESTEMMING

Maar inmiddels horen we af en toe weer wat over het onderwerp. Mensen als de Brit Colin Gray en de Amerikaan Zbigniew Brzezinski stellen dat de geografische realiteit de diepste grondslag is van internationale betrekkingen. Geografie is deel van onze lotsbestemming. Uit de 'lay of the land' spruiten nu eenmaal permanente belangen voort, en net zo min als we kunnen helpen wie en wat we zijn, kunnen we helpen waar we zijn. Geopolitiek bezien zijn staten bovendien geografische eenheden die in voortdurende competitie, zo niet in totaal conflict met elkaar verkeren. De geschiedenis laat strategische geografische steunpunten zien, net zoals gevechtsvelden operationele of tactische sleutel terreinen kennen. Op geografie gebaseerde analyses kijken naar de wereld zoals hij is: een oord waard de aard van internationale betrekkingen niet naar believen veranderd kan worden. Gray en Brzezinski geloven dus dat de basisinzichten van de geopolitieke denkers van rond 1900 geen fundamentele revisie of aanpassingen aan de hedendaagse context vereisen.

Maar volgens aanhangers van de zogenoemde liberale internationale school schiet de klassieke geopolitieke benadering op ten minste twee manieren tekort. Klassieke geopolitici gaan uit van een gesloten internationaal systeem, waar, in termen van macht, 'zero sum'-spelen domineren: wat de een wint, verliest de ander. Daarnaast veronderstellen zij dat er voortdurend conflicten zijn. De wereld is dus een slagveld waar staten steeds de voordeligste positie zoeken in een voortdurende worsteling om dominantie in een eindige ruimte.

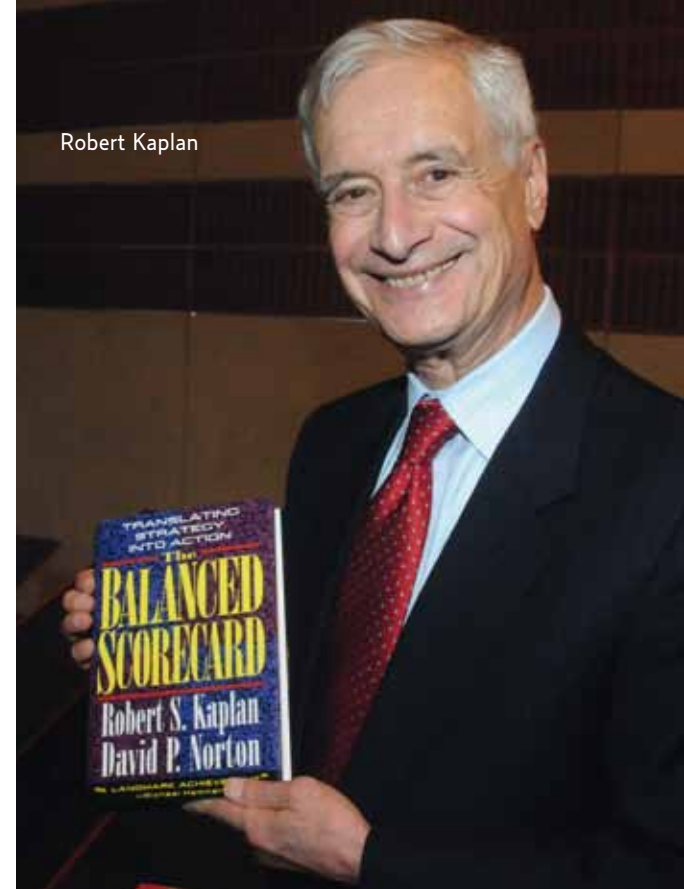
De liberale internationalisten betogen daarentegen juist dat globalisering langzaam verloopt en de grenzen sloop.

Het wordt steeds lastiger – en minder nodig – om te bepalen wat binnenlands of internationaal is, binnen of buiten, hier of daar. De groeiende omvang van economieën en het stijgende aantal ervan dat op informatie gebaseerd is, leidde tot een nieuwe definitie van macht en een nieuw systeem van politieke motieven, waarin territorium niet automatisch samenhangt met nationale rijkdom en prestige.

GEO-ECONOMIE

Een vergelijkbaar soort kritiek komt van auteurs die menen dat door de globalisering van de economie na het einde van de Koude Oorlog de geo-economie is gaan domineren ten koste van de geopolitiek. Beschikbaar kapitaal is vaak belangrijker dan militaire vuurkracht bij het bepalen van macht en invloed. De Amerikaan Edward Luttwak sprak zelfs van een evolutie 'van de geopolitiek naar de geo-economie', of zoals hij het graag uitdrukt 'van het geweld naar het geld.' Maar anderen werpen tegen dat veel conflicten een duidelijke territoriale dimensie hebben en dat veiligheid en economie niet als gescheiden compartimenten kunnen worden beschouwd. Zo noemde de Amerikaanse admiraal Mike Mullen destijds als voorzitter van de Verenigde Chefs van Staven, de oplopende nationale schuld de grootste bedreiging voor de nationale veiligheid van zijn land. De Britse historicus Felipe Fernández-Armesto plaatst ook kanttekeningen bij de ideeën van Kaplan. Hij beaamt dat de geografie tot de nederlaag van Napoleon in Rusland leidde, net als die van Alexander in India en die van de Verenigde Staten in Vietnam. In al die gevallen belemmerden onmetelijke afstanden en een onbekende omgeving de logistiek en verzwakten ze de troepen. Maar, zegt Fernández-Armesto, geografische hindernissen zijn niet onoverkomelijk. Zo veroverde Cortés Mexico door lokale medewerkers in dienst te nemen. En in 1871 bedwong

Robert Kaplan

José San Martín enkel door schaamteloze brutaliteit de Andes en bevrijdde Chili. En als geografische effecten niet te onderscheiden zijn van die van de cultuur, zullen besluitvormers niet gauw het primaat ervan erkennen. Sommige culturen zien zeeën als hindernissen, andere als kansen. Sommige haten bergen als verpauperde gebieden, terwijl andere ze koesteren vanwege de veiligheid die ze bieden. De vraag is dan ook welke de werkelijke determinant is: de fysieke omgeving of wat de cultuur ervan maakt?

TERRITORIALE AANSPRAKEN

Ondanks al die kritiek signaleerde behalve Kaplan ook de Amerikaanse hoogleraar Walter Russell Mead onlangs de terugkeer van geopolitieke rivaliteiten. Zo maakt China territoriale aanspraken op de Zuid-Chinese Zee en heeft het zelfs laten weten het Noordpoolgebied niet als een regionale maar als een mondiale aangelegenheid

Net zo min als we kunnen helpen wie we zijn en wat we zijn, kunnen we helpen waar we zijn.

Het Russische beleid is geen opportunistische machtsgreep maar een revisionistische poging om het Westen politiek, cultureel en militair te weerstaan.

te beschouwen. Japan voert in antwoord daarop een assertieve strategie ten aanzien van de claims van China op de Japanse Senkaku-eilanden in de Oost-Chinese Zee. Tegelijkertijd tracht Iran door allianties met Syrië en Hezbollah het Midden-Oosten te domineren. Maar in het Westen zorgde bovenal de annexatie van de Krim door Rusland als geopolitieke machtsgreep voor veel beroering. Al deze ontwikkeling passen in een trend die wel als de ‘terugkeer van de geopolitiek’ bekend staat. Natuurlijk zijn elementen als macht, eigenbelang en beheersing van het territorium nooit uit de internationale politiek verdwenen. Maar aan de andere kant is volgens Rodric Braithwaite, voormalig Brits ambassadeur in

Moskou, geen enkel land helemaal vrij om zijn eigen keuzes te maken: zijn vrijheid wordt altijd begrensd door geografie, geschiedenis en de realiteit van macht. Een goed voorbeeld zijn de gebeurtenissen rond Oekraïne. Rusland beschouwt zijn onmiddellijke omgeving, het ‘near abroad’, als deel van de eigen invloedssfeer en als bufferzone. In de relaties met deze landen past een doctrine van ‘beperkte soevereiniteit’ inhoudende dat in de Russische visie deze landen niet vrij zijn in hun buitenlands-politieke oriëntatie, in het bijzonder als die een sterkere band met het Westen (EU/NAVO) inhoudt. Dit roept herinneringen op aan de zogenoemde ‘Finlandisering’ tijdens de Koude Oorlog. De Finse regering hield in die tijd op voorhand in haar buitenlands beleid rekening met de wensen van de machtige Sovjet-nabuur. Van een zelfstandig Fins buitenlands beleid was in die jaren weinig sprake. Het assertieve Russische optreden doet denken aan een wereld waarin machts-politieke en territoriale overwegingen de verhoudingen tussen de grote mogendheden bepalen. Poetin maakt duidelijk dat geopolitieke overwegingen in er nog steeds toe doen. Neem de eeuwige Russische bezorgdheid over de kwetsbaarheid van zijn eindeloos lange landsgrenzen. Anno 2014 ontbreekt de overzichtelijke Oost-West blokstructuur van het tijdperk van de Koude Oorlog.

Dat maakt de verhoudingen complexer en minder voorspelbaar, en vereist van de geopoliticus een pragmatische, tegelijk historische en ahistorische blik. Blijft het nu bij de annexatie van de Krim of streeft het huidige bewind in Moskou onder de vlag van ‘nieuw Rusland’ een herstel van delen van het Sovjetrijk na? Vast staat in elk geval dat Oekraïne een lange grens met Rusland heeft zonder belangrijke geografische kenmerken. Verder was Oekraïne geografisch zelden een eenheid. Nu eens was het onderdeel van het Osmaanse Rijk, dan weer van het Habsburgse. Nu eens behoorde het tot Polen, dan weer tot Rusland. En steeds weer verschoven de grenzen. Het DNA van Oekraïne is dan ook zwak ontwikkeld. Een nationale identiteit ontbreekt en het politieke systeem is afwisselend presidentieel en parlementair, waarbij de werkelijke macht in zowel West- als Oost-Oekraïne bij de oligarchen berust. Zo bezien is het Russische beleid geen opportunistische machtsgreep maar veeleer een revisionistische poging om het Westen politiek, cultureel en militair te weerstaan. Rusland gebruikte het militair instrument en het nationalisme omdat het een ‘game change’ wilde als signaal, niet omdat het niet over andere opties beschikte.

meer voor hem betekent dan voor de Verenigde Staten of zelfs Europa. Oekraïne staat centraal in het toekomstbeeld van Europees Rusland, in de Russische geschiedenis en identiteit en is van evident belang voor de toegang tot de warme wateren van de Zwarte en de Middellandse Zee. Dat de bij de Krim gestationeerde Zwarte Zeevloot in de greep van een steeds pro-Westerse Oekraïne zou geraken, was ten enen male onaanvaardbaar. Bovendien was het Poetins bedoeling dat Oekraïne met Rusland en Kazachstan de ruggengraat zou gaan vormen van een Euraziatische Economische Unie, in plaats van een associatieverdrag te sluiten met de Europese Unie. De chaos van nu is op veel manieren het gevolg van het mislukken van die verleidingspoging. Europeanen geloven sinds 1989 hardnekkig dat ze in een postmodern continent leven waar het individu en consumptie centraal staan en het buitenlandse beleid een afgeleide is van binnenlandse problemen, in plaats van andersom. Maar landen als Brazilië, China, India en Rusland laten zich weinig gelegen liggen aan die door het Westen bepleite ‘rules-based world’. Misschien dat de gebeurtenissen in Oekraïne het besef doen doordringen dat de Europese Unie ook nu nog niet alleen over soft power, maar ook over hard power moet beschikken. ■

ZWARTE ZEEVLOOT
Poetin staat sterk, omdat Oekraïne

